

УДК 635:338.439

Р. М. Безус,
 д. е. н., професор, професор кафедри маркетингу,
 Дніпровський державний аграрно-економічний університет
 ORCID ID: 0000-0001-5284-9178
 Л. С. Крючко,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
 Дніпровський державний аграрно-економічний університет
 ORCID ID: 0000-0002-7490-3523

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.6.3

КООПЕРАЦІЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ В АГРАРНОМУ БІЗНЕСІ

R. Bezus,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Marketing Department,
 Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro
 L. Kryuchko,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor, Department of Marketing,
 Dnipro State Agrarian and Economic University

COOPERATION AND INTEGRATION IN AGRARIAN BUSINESS

У статті висвітлено основні засади сутності кооперація та інтеграція в аграрному бізнесі. Досліджено, що кооперація як складна структурно-функціональна категорія розкривається певною системою елементів з чотирьох сторін: як форма організації праці; як інститут громадських відносин; як форма організації суспільного виробництва; як форма використання власності на засоби виробництва.

Розглянуто процесно-складовий підхід, з точки зору якого сутність інтеграції як системи може бути визначена через властивості самоорганізації, адаптивності, раціонального використання ресурсів, ієрархічності, виділення провідної ланки, наявність єдиної мети для всіх складових, прагнення до рівноважного стану; як процесу через взаємодоповнення; розмежування відповідальності; цілеспрямоване регулювання; можливість застосування інновацій і досягнень науково-технічного прогресу, як організації характеризується властивостями корпоративності, координації факторів виробництва, раціональності, здатності до саморозвитку.

Вивчено коопераційні та інтеграційні процеси, які можуть бути представлені як структурні перетворення взаємин суб'єктів аграрного бізнесу у разі вступу їх в коопераційну та інтеграційну взаємодію. Встановлено, що сучасний етап розвитку коопераційних і інтеграційних процесів характеризується зближенням принципів кооперації та інтеграції в умовах розвитку суспільного розподілу праці.

The article describes the basic principles of cooperation and integration in the agrarian business. It has been investigated that cooperation as a complex structural and functional category is revealed by a certain system of elements from four parties: as a form of organization of labor — through a process that is applied at the same time, in the same place to produce the same product or group goods of one kind; as an institute of public relations — through cooperation of people, organizations, states in any kind of activity for achievement of common goals, realization of common interests; as a form of organization of social production — through stable ties of economic units, unite to jointly solve problems of economic nature; as a form of ownership of the means of production — through determining the interconnection and interdependence between the elements of the economic structure.

The process-component approach is considered from the point of view of which the essence of integration as a system can be determined through the properties of self-organization, adaptability, rational use of resources, hierarchy, allocation of a leading link, presence of a common goal for all components, the desire for equilibrium; as a process through complementary; separation of responsibilities; purposeful regulation; the possibility of applying innovations and achievements of scientific and technological progress as an organization — is characterized by the properties of corporate identity, coordination of factors of production, rationality, ability to self-development.

Co-operative and integration processes that can be represented as structural transformations of relations between the subjects of agrarian business at their joining into cooperative and integration interaction are studied. With a positive variant of interaction, the vector of the concept of "process" is the development, by which we understand the irreversible qualitative change of the subject or process associated with the complication or simplification of the production system, its adaptation to changing environmental conditions. It is established that the modern stage of development of cooperative and integration processes is characterized by convergence of principles of cooperation and integration in the conditions of development of social division of labor. However, together with the objective co-operation of the principles of cooperation and integration as a form of social division of labor, co-operation on the basis of mutual participation and integration on the basis of mutual complementary should be considered as a basic feature of co-operation.

Ключові слова: кооперація, кооператив, інтеграція, сільськогосподарський кооператив, виробничий, споживчий, обслуговуючий, процес, система, структура.

Key words: cooperative, cooperative, integration, agricultural cooperative, production, consumer, service, process, system, structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток аграрного виробництва в системі народногосподарського комплексу сьогодні переживає складний період, пов'язаний з недо-

статньо високою ефективністю, викликаної безліччю факторів як зовнішньоекономічного порядку, так і внутрішніми структурними змінами взаємовідносин господарюючих суб'єктів

в аграрному бізнесі. Водночас на основі подальшого розвитку процесів поділу праці відбувається створення нових організаційно-виробничих структур, що використовують як принципи кооперації, так і інтеграції.

Коопераційні та інтеграційні процеси, як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, значною мірою сприяють модернізації та оновленню матеріально-технічної бази АПК, зростання продуктивності праці, зниження трансакційних витрат, розвитку сільських територій, що сприяє підвищенню стійкості аграрної сфери економіки.

Поряд з великими господарюючими суб'єктами в коопераційні і інтеграційні процеси втягуються і малі форми бізнесу, що істотно підвищує їх конкурентні переваги.

Розвиток кооперації сьогодні пов'язано, в основному, з функціонуванням сільськогосподарських споживчих кооперативів, однак, слід зазначити, що і виробнича кооперація не вичерпала свій потенціал і при дотриманні та реалізації кооперативних принципів має певні перспективи для розвитку.

Однак деякі інноваційні аспекти розвитку інтеграційних і коопераційних процесів остаточно не вивчені і є перспективними для їх дослідження в аграрному бізнесі. Сучасною теорією і практикою кооперації і інтеграції все ще остаточно не вирішено низку проблем що відносяться до формування теоретичного і законодавчого супроводу розвитку коопераційних і інтеграційних процесів, адаптованого до постійно мінливих умов ринкової економіки, в тому числі у разі функціонування кластерних структур, обґрунтуванні майнових і розподільних відносин, мотивації участі господарств населення в діяльності кооперованих і інтеграційних структур. З цих позицій пошук шляхів підвищення стійкості аграрного бізнесу на основі розвитку коопераційних і інтеграційних процесів являє собою стратегічно важливу соціально-економічну задачу, яка передбачає системне дослідження їх функціонування, а розробка науково обґрунтованих підходів, методичних і практичних рекомендації по розвитку процесів кооперації та інтеграції в аграрному бізнесі країні є актуальним завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливість і соціально-економічне значення розвитку процесів кооперації та інтеграції в аграрному бізнесі привертає до себе увагу вчених для дослідження всієї сукупності або окремих складових проблеми. В різний час про-

блемам вивчення кооперації присвячувалися фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених. Питанням теорії та практики кооперації та інтеграції в аграрному бізнесі присвячені праці таких вчених: Андрійчук В., Гайдуцький І., Горбонос Ф., Данкевич А., Зіновчук В. Малік М., Мартинов В., Месель-Веселяк В., Овчинцева А., Палій А., Петріков А., Пошкус Б., Туган-Барановський М., Янбих Р. та інші.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Основна мета дослідження полягає у вивченні сутності понять кооперації та інтеграції в аграрному бізнесі. Дослідити функціональні особливості, що дозволяють чітко розмежовують поняття кооперації та інтеграції в аграрному бізнесі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кооперація представляє собою одну з форм суспільного поділу праці, є складною багатофункціональною категорією, яка може бути визначена як сукупність організаційно оформлених через пайову участь у різних областях економічної діяльності добровільних об'єднань сільгоспвиробників, які мають за мету сприяння поліпшенню життя і праці своїх членів, поряд з господарською діяльністю, Іншими словами, кооперація розкривається певною системою елементів, представлених організаційно-технічними, організаційно-економічними, інституційними та соціально-конституціональними функціями.

Найбільш узагальненим, на нашу думку, є визначення кооперативу, яке дає В. Зіновчук. Він стверджує, що "кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику й доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства" [5].

Андрій Палій висловив власне бачення щодо кооперації: "Кооперація — це суспільний рух, у якому загал об'єднаних членів кермує своїм спільним підприємством самий через вибраний демократичним ладом власний провід. З моментом, коли цей провід накидають сторонні чинники, або існують такі правні відносини, що провід насильно держиться при владі, то це є яскраве заперечення самої суті кооперації. В такому випадку не може бути мови про ніяку справжню кооперацію, бо воно буде кооперацією тільки по назві, а не по змісту. Тоді

маємо до діла з приватним або державним підприємством, з тою хіба різницею, що його діяльності служитиме суспільний капітал" [7].

На думку Туган-Барановського, кооперація є третьою формою самооборони трудящих після утворення власних політичних партій, робітничих спілок для оборони своїх економічних інтересів, коли вони почали на противагу капіталістичним підприємствам створювати свої власні [13].

Цілком слушним є зауваження російських науковців А. Петрикова, Б. Пошкус, Р. Янбиха та інших про некоректність вживання терміна "споживчий кооператив", бо, як показує світовий та вітчизняний досвід, такі кооперативи створюються пайовиками для задоволення своїх споживчих потреб і належать до сфери споживання, а не виробництва. Тобто в російському законодавстві поняття "обслуговуючий" вживається вузько для визначення однієї з різновидності споживчих кооперативів [9].

З точки зору Ф. Горбоноса, кооперація за своїм змістом є економічним явищем, суть якого полягає в економічних взаємовідносинах між партнерами в плані їхнього співробітництва з тим, щоб досягти спільної мети за менших питомих затрат ресурсів на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації. Ці відносини можуть розвиватися лише за певних сприятливих політичних, економічних і правових умов, які для цього суспільству необхідно створювати [3].

В. Месель-Веселяк вважає суть сільськогосподарської кооперації у поділі виробничого процесу на окремі групи й організації кожної з них саме на таких економічних засадах, які є оптимальними для даних процесів. Водночас забезпечується підвищення ефективності фермерських господарств, яке досягається поліпшенням використання виробничих ресурсів і зниженням виробничих витрат [8].

Вагомий внесок у відродження наукової школи кооперації в Україні зроблено М. Маліком. Ним визначено роль кооперації у формуванні вертикальних інтеграційних структур і підприємницького середовища в аграрному секторі, обґрунтовано виділення різних типів кооперативів відповідно до організаційного статусу, застосування кооперативної ідеї у реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств, посилення соціальної функції сільськогосподарської кооперації [6].

У Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" дано таке визначення цієї категорії: "Сільськогосподарська кооперація — система сільськогосподарських кооперативів,

об'єднаних, утворених з метою задоволення своїх економічних проблем" [11].

На погляд Гайдуцького І.П., "сільськогосподарська виробнича кооперація — це об'єднання на добровільних засадах ресурсів та капіталу товаровиробників усіх форм власності і господарювання з метою досягнення спільних цілей на основі підвищення ефективності виробництва з найменшим ризиком" [2].

Стосовно до проблеми дослідження встановлено, що сутність кооперації розкривається системою елементів з чотирьох сторін: як форма організації праці — через процес, який застосовується в один і той же час, в одному і тому ж місці для виробництва товарів одного роду, як інститут громадських відносин — через співпрацю людей, організацій, держав у будь-якій формі господарської діяльності для досягнення загальних цілей, реалізації спільних інтересів, як форма організації суспільного виробництва — через стійкі зв'язки господарських одиниць, які об'єднуються для спільного вирішення проблем господарського характеру і як форма використання власності на засоби виробництва — через визначення взаємозв'язку і взаємозалежності між елементами господарської структури (рис. 1).

За багаторічну історію кооперація довела свою життєздатність і породила велике різноманіття кооперативів їх можна класифікувати за такими ознаками:

1. Типи кооперативів (виробничі; обслуговуючі; споживчі; багатопрофільні).

2. Рівні кооперативів: (первинні характерні для сировинно-видобувних галузей, сільського, лісного господарства; вторинні кооперативи розвиваються в промисловості, на транспорті, будівництві; третинні кооперативи представляють сфери торговельних, побутових, соціальних, культурних, фінансових послуг).

3. Види кооперативів: (сільськогосподарські; переробні; транспортні; житлово-комунальні; заготівельні; виробничі; торговельні; сервісні; надання послуг; кредитні; освітні; науково-консультативні; туристичні; лікувальні; аптечні; інші).

Згідно із Законом України "Про кооперацію" відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на такі типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі. За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо [10].

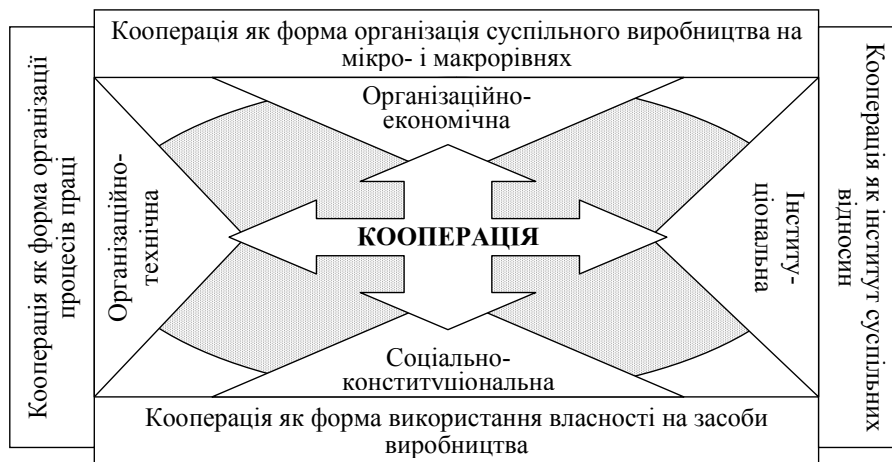

Рис. 1. Структурно-функціональний зміст елементів категорії "кооперація"

Таблиця 1. Кількість кооперативів в Україні за 2015–2019 рр.

Кооператив	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відношення 2019 р. до 2015 р. у %
Виробничий	2331	2321	2306	2248	2222	95,32
Обслуговуючий	16660	17439	18169	18654	19055	114,38
Споживчий	725	730	748	749	753	103,86
Сільськогосподарський виробничий	1009	998	997	996	1005	99,60
Сільськогосподарський обслуговуючий	899	949	1017	1073	1207	134,26
Інші кооперативи	3244	3326	3223	3255	3282	101,17
Всього	24868	25763	26460	26975	27524	112,11

Джерело: [12].

У Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" зазначено, що за цілями, завданнями і характером діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на обслуговуючі та виробничі [11].

Згідно з останніми даними Державної служби статистики України (табл. 1) за останні п'ять років загальна кількість кооперативів в країні збільшилася на 12,11 %, що становить 2618 одиниць, при чому ця тенденція спостерігається поступовим збільшенням з року в рік.

Найбільш позитивні зміни відбулися серед сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів їх кількість збільшилася на 34,26 % (308). Однак, питома вага сільськогосподарських кооперативів (виробничі, обслуговуючі) в загальній кількості за 2019 рік становить лише 9,12 %. За даними таблиці 1 за останні п'ять років скоротилася кількість виробничих кооперативів 4,68 % (109) та сільськогосподарський виробничий кооперативів на чотири одиниці.

Розвиток суспільного поділу праці закономірно призводить до формування в аграрній сфері інтеграційних процесів, які отримали в

умовах нестійкої економіки новий розвиток. Дослідження дозволили встановити, що під інтеграцією в різних випадках розуміється:

- процес розвитку глибоких і стійких взаємозв'язків, заснований на проведенні узгодженої економічної політики;

- процес взаємного пристосування і об'єднання господарств;

- об'єднання економічних суб'єктів, поглиблення їх взаємодії, розвиток зв'язків між ними;

- стан пов'язаності окремих диференціюються систем і функцій системи в ціле, а також процес, що веде до такого стану;

- вищий ступінь поділу праці.

Агрпропромислову інтеграцію слід розглядати як найважливіший результат вдосконалення виробничих відносин з приводу створення і доведення до споживачів сільськогосподарської сировини і продуктів його переробки на основі освіти міжгалузевих зв'язків, складаються в цьому процесі.

Погоджуючись із зазначеними визначеннями, водночас зупинимося на структурному змісті поняття "інтеграція".

Академік В. Андрійчук розглядає інтеграцію як "організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції з аграрної сировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній зацікавленості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання" [1].

А. Данкевич підкреслює, що агропромислова інтеграція є еволюційним механізмом розвитку форм господарювання, в основу якого покладено максимізацію прибутку за рахунок використання синергетичного ефекту від об'єднання відокремлених часток єдиного виробничого процесу [4].

Під час вивченні інтеграційних формувань в аграрній сфері економіки нами використо-

Рис. 2. Структурна характеристика суті поняття "інтеграція"

ується процесно-складовий підхід, обумовлений поділом сфер діяльності, який дозволив визначити сутність інтеграції як процесу, системи та структури (рис. 2).

Аналіз показав, що інтеграція як система має ознаки самоорганізації, ієрархічності, прагнення до рівноважного стану, наявності єдиної мети. Найпростішим елементом інтеграції як системи є зв'язки між суб'єктами, які виступають як ініціатори самого явища. Крім того, процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ є основоположними процесами інтеграції, але вони не здійснюються без людей.

Рівною мірою відносини між суб'єктами позбавлені всякого змісту, якщо вони не пов'язана з речовою стороною економіки. Тому основними елементами інтеграції як системи можуть бути названі суб'єкти інтеграції, інтеграційні зв'язку, інтеграційні процеси.

Інтеграція як процес, на наш погляд, побудована на взаємодоповненні всіх організаційно-технологічних процесів, наявністю сприятливих умов для впровадження досягнень науково-технічного професії, цілеспрямованим регулюванням, і з точки зору властивостей як організації, інтеграція притаманні координація факторів виробництва, раціональність і здатність до саморозвитку.

Класичні принципи кооперування залишаються, як і раніше, основною перевагою. Однак під час дослідження системи принципів слід виходити з того, що в часі, в залежності від видів кооперації, роль окремих принципів трансформується в зв'язку з розвитком громадських відносин, крім того, виникають нові принципи. На нашу думку, доцільно виділити наступні загальні принципи коопераційних та інтеграційних процесів, які свідчать про транс-

формацію і зближення досліджуваних форм поділу праці:

1. Інтеграція і кооперація являє собою процес взаємодії учасників.

2. Учасниками можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, в тому числі індивідуальні підприємці.

3. Інтеграція і кооперація набуває певної організаційну форму.

4. Інтеграція і кооперація характеризуються об'єднанням коштів, координацією спільної діяльності її учасників.

5. Учасники кооперації і інтеграції мають узгоджені цілі.

6. Законодавством встановлюються випадки державного регулювання, як створення, так і діяльності кооперованих та інтеграційних структур.

Як показали наші дослідження, розвиток коопераційних і інтеграційних процесів в аграрному бізнесі економіки значною мірою обумовлено формуванням системи реалізації різних типів інтересів, яка дозволяє проявитися:

— інституціональним інтересам — через реалізацію державної політики в області розвитку сільського господарства, формування стійкого розвитку сільських територій, оптимізацію системи міжгалузевих взаємин, збільшення податкових відрахувань, ефективну інвестиційну політику;

— економічним інтересам — через зростання продуктивності праці, раціоналізацію системи стратегічного планування, відтворення матеріально-технічної бази, формування ефективного цінового механізму, матеріальне стимулювання праці;

— земельним інтересам — через концентрацію землі у ефективного власника, збереження великих земельних масивів, відновлення ро-

дючості земель, екологічно безпечну обробку ґрунту;

— майновим інтересам — через поєднання приватної власності з колективною формою її використання, зростання доходів на власність, збільшення прирощених паїв і вартості акцій;

— виробничим інтересам — через модернізацію засобів виробництва, забезпечення координації підприємницької діяльності, задоволення потреб ринку у високоякісній екологічно безпечній продукції і послуги, подолання монополізму з боку великих торгових підприємств і організацій;

— соціальним інтересам — через демократичність управління, гарантію працевлаштування, створення сприятливих умов для відтворення трудових ресурсів, додаткових робочих місць.

Однак разом з об'єктивною спільністю принципів кооперації та інтеграції як форм суспільного розподілу праці, безумовно, існують функціональні особливості, що дозволяють чітко розмежовувати ці поняття, як з точки зору економічної теорії, так і особливостей функціонування в економіці (табл. 2).

У зв'язку з цим, на наш погляд, у процесі подальшого розвитку форм суспільного розподілу праці відбувається зближення принципів кооперації та інтеграції, в результаті чого стає можливим формування кластерів як особливої форми кооперовано-інтегрованих структур, а також агрохолдингів, що мають в своєму складі кооперовані формування.

Незважаючи на те, що головною метою є отримання прибутку, механізм її розподілу при кооперації і інтеграції розмежований. Кооперація більш прийнятна для тих, хто передбачає отримання доходів від трудової участі, враховує історичну схильність селян до колективної праці, а при інтеграції максимальний вплив надає розмір вкладеного капіталу, що проявляється комерціалізацією виробництва.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, кооперація як складна структурно-функціональна категорія розкривається певною системою елементів з чотирьох сторін: як форма організації праці — через процес, який застосовується в один і той же час, в одному і тому ж місці для виробництва одного і того ж

Таблиця 2. Порівняльно-характеристичний аналіз кооперації та інтеграції в аграрному бізнесі

Характеристики	Кооперація	Інтеграція
Значення	Форми організації і розвитку суспільної праці, виробництва	
Формування	Об'єднання праці, капіталу і засобів виробництва з однаковою спеціалізацією	Об'єднання капіталу і коштів виробництва різних, але мають спільну мету виробництв
Суб'єкти	Однотипні, рідше різнотипні суб'єкти діяльності	Різнотипні суб'єкти
Базовий принцип діяльності	Рівноправність; Співпраця на основі спільної участі	Виділення провідної ланки. Співпраця на основі взаємного доповнення
Мета	Отримання вигоди за рахунок використання переваг кооперації, задоволення потреб членів кооперативу	Отримання вигоди за рахунок використання переваг інтеграції
Голосування або прийняті рішення	Один член - один голос	Одна акція - один голос або одна частка - один голос
Адаптованість до сільського господарства	Враховує історично сформовану схильність селян до колективної праці на рівноправних засадах	Щодо «нової» форма для села, значна комерціалізація діяльності
Прибуток	Розподіляється з урахуванням трудової участі	Розподіляється пропорційно вкладеного капіталу

товару або групи товарів одного роду; як інститут громадських відносин — через співробітництво людей, організацій, держав в будь-якому вигляді діяльності для досягнення загальних цілей, реалізації спільних інтересів; як форма організації суспільного виробництва — через стійкі зв'язки господарських одиниць, об'єднуються для спільного вирішення проблем господарського характеру; як форма використання власності на засоби виробництва — через визначення взаємозв'язку і взаємозалежності між елементами господарської структури.

З точки зору процесно-складового підходу, сутність інтеграції як системи може бути визначена через властивості самоорганізації, адаптивності, раціонального використання ресурсів, ієрархічності, виділення провідної ланки, наявності єдиної мети для всіх складових, прагнення до рівноважного стану; як процесу через взаємодоповнення; розмежування відповідальності; цілеспрямоване регулювання; можливість застосування інновацій і досягнень науково-технічного прогресу, як організації — характеризується властивостями корпоративності, координації факторів виробництва, раціональності, здатності до саморозвитку.

Коопераційні та інтеграційні процеси можуть бути представлені як структурні перетворення взаємин суб'єктів аграрного бізнесу при вступі їх у коопераційну та інтеграційну взаємодію. У разі позитивного варіанту взаємодії вектором поняття "процес" стає розвиток, під яким ми розуміємо необоротне якісна зміна суб'єкта або процесу, пов'язаного з ускладненням або спрощенням виробничої системи, її адаптації до умов, що змінилися середовища.

Встановлено, що сучасний етап розвитку коопераційних і інтеграційних процесів характеризується зближенням принципів кооперації та інтеграції в умовах розвитку суспільного розподілу праці. Однак, разом з об'єктивною спільністю принципів кооперації та інтеграції як форм суспільного розподілу праці, базовою ознакою кооперації слід вважати співробітництво на основі взаємної участі, а інтеграції — на основі взаємного доповнення.

Подальші дослідження будуть зосереджені на розвитку кооперативних та інтегрованих структур на основі вдосконалення земельних відносин.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Гайдуцький І.П. Розвиток транснаціональних корпорацій (ТНК) та їх вплив на економіку країн. Економіка АПК. 2008. № 1. С. 53—57.
3. Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні і методичні основи. Львів: Львівський державний університет, 2003. 264 с.
4. Данкевич А.Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 350 с.
5. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу: друге вид.; доп. і перероб. К.: Логос, 2001. 380 с.
6. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 3—9.
7. Матейко Р. Андрій Палій — будівничий та керманіч "Маслосоюз". Тернопіль: Економічна думка, 2001. 294 с.
8. Месель-Веселяк В. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми). Економіка АПК. 2006. № 12. С. 34—41.
9. Петриков А.В., Пошкус Б.И., Янбых Р.Г., Овчинцева Л.А., Мартынов В.Д., Экономические и правовые проблемы сельскохозяйственной кооперации. М.: Научны труды ВИАПИ, 2000. 128 с.
10. Про кооперацію: Закону України від 10 лип. 2003 р. № 1087-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення: 10.03.2020).
11. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр> (дата звернення: 09.03.2020).
12. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Державна служба статистики України; За редакцією І.Є. Вернера. Житомир. 2019. 482 с.

13. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. К.: Наук. думка, 1994. 260 с.

References:

1. Andriychuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Hajduts'kyj, I.P. (2008), "Development of multinational corporations (TNCs) and their impact on the economies of countries", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 53—57.
3. Horbonos, F.V. (2003), *Kooperatsiia: metodolohichni i metodychni osnovy* [Cooperation: methodological and methodological bases], *L'vivs'kyj derzhavnyj universytet*, Lviv, Ukraine.
4. Dankevych, A.Ye. (2011), *Rozvytok intehrovanykh struktur u sil's'komu hospodarstvi* [Development of integrated structures in agriculture], *NNTs IAE*, Kyiv, Ukraine.
5. Zinovchuk, V.V. (2001), *Orhanizatsijni osnovy sil's'kohospodars'koho kooperatyvu* [Organizational basis of agricultural cooperative], *Lohos*, Kyiv, Ukraine.
6. Malik, M.J. (2010), "Problems of cooperation and integration relations in agroindustrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—9.
7. Matejko, R. (2001), *Andrij Palij — budivnychyj ta kermanych "Maslosoiuz"* [Andriy Paliy — Maslosoyuz Construction and Steering Officer], *Ekonomichna dumka*, Ternopil, Ukraine.
8. Mesel'-Veseliak, V. (2006), "Development of forms of management in the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 34—41.
9. Petrikov, A.B. Poshkus, B.I. Janbyh, R.G. Ovchinceva, L.A. and Martynov V.D. (2000), *Jekonomicheskie i pravovye problemy sel'skohozjajstvennoj kooperacii* [Economic and legal problems of agricultural cooperation], *Nauchny trudy VIAPI*, Moscow, Russia.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "About cooperation"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (Accessed 10 March 2020).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "On agricultural cooperation"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр> (Accessed 09 March 2020).
12. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2018 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
13. Tuhon-Baranovs'kyj, M.I. (1994), *Politychna ekonomiiia. Kurs populiarnyj* [The political economy. The course is popular], *Nauk. Dumka*, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 13.03.2020 р.*